

BALLÓ LÁSZLÓ

SZOMBATHELY ÚJKORI VÁROSFEJLŐDÉSÉNEK KEZDETEIRŐL

Hefele Menyhért szombathelyi építőművészetét elemző korábbi tanulmányomat e szavakkal végeztem be: „Épített környezetünk fontos része kultúránknak, csakúgy, mint múltunk. A múltunkban épített környezet pedig olyan örökség számunkra, amelyért hálával kell emlékeznünk elődeinkre, akik ezt ránk hagyták. Ez az örökség arra kötelezi az utókort, hogy ne csupán megőrizze ezekkel kapcsolatos ismereteit, ezek iránt érzett tiszteletét, hanem ismerje ennek a szellemi-művészeti adománynak műtörténeti mibenlétét, értékét, és továbbörökítse a következő generációkra, amelyek egyre távolabb kerülnek időben városi kultúránk megteremtésének, kiépítésének, a kulturált városi életforma szellemisége formálódásának fontosabb korszakaitól. Ha nem ápoljuk ezeket a tárgyi emlékeket, ha nem fogalmazzuk meg ezek jelentőségét, nem tudatosítjuk ezek értékét az utánunk jövőkben, akkor az idők múlásával mindezek köddé válnak, közömbössé lesznek a leendő városlakók számára, akiket az épített városi kultúrának idővel egyre fogyó emlékei körülölelnek, és ez a közöny ennek a szellemi-esztétikai örökségnek, és vele civilizációnk forrásainak kiapadásához, alapjainak majdani teljes pusztulásához is vezethet...”

E gondolatot aktuálisan most az alábbiak szerint kell folytatnom: ...Márpedig, ha jelen akarunk lenni (újkorban is) nagy múlttal rendelkező azon városaink seregszemléjén, amelyek ma is fel tudják mutatni modern városi kultúrájuk eredeti, kezdeti szépségeit, minden erőnkkel törekednünk kell a kibontakozás korszakából megmaradt épületek, városképi részletek teljes megőrzésére. Nem adhatunk esélyt semmilyen körülménynek, amelyre hivatkozva csekély maradék régi városképi jelentőségű építményeink bármelyike átalakulást szenvedjen, vagy eltűnjön egészen.

Az egész évben robotoló ember legkedvesebb nyári pihenésében mindig jelen van a régi városok megtekintése is, lehetőség szerint még akkor is, ha tengerparton piheni ki a dolgozós hónapokat. Mert a városépítészet szépségei határozott igényt keltenek benne. A turizmus közömbös az elmúlt hetven évben semmiből keletkezett modern iparvárosok iránt, mert egy város szépségét számára a városépítés műtörténeti emlékei, a város fejlődésének mérföldkövei jelentik. Nem szabad hagynunk tehát, hogy az építésztörténet nemes hagyományait felmutató városunk apránként e kincsekben elszegényedjék. Nem szabad csorbulni, veszni hagyni egyetlen máig megmaradt építészeti értékünket sem. Mára, több

hullámban, semmivé váltak jelentős épületek, szociológiailag dokumentum értékű, városképileg fontos házsorok, utcák.

A megmaradt részletek tudatos és felelős megőrzése valamennyiünk érdeke és dolga, mindenki tehet azért, hogy Szombathelyt történeti értékei kapcsolják a közérdeklődéshez.

E gondolatok jegyében ezúttal hívjuk fel városukat tisztelő polgártársaink és a város kultúrtörténete iránt érdeklődők figyelmét mindazon városépítészeti értékekre, amelyek idegen számára széppé és vonzóvá, számunkra szeretetre méltóvá teszik lakhelyünket.

Ahhoz, hogy megismerjük: Szombathely mekkora utat tett meg városfejlődésében a XVIII. század utolsó negyedében, és hogy e fejlődés mennyire meghatározza ma is a város polgári-kultúrvárosi megjelenését, idézzük fel a településnek e fellendülést megelőző állapotait!

Szombathely a XVIII. század közepén ezerhatszáz lelket számláló mezőváros volt, alig több mint háromszáz lakóházzal. Keleti kapujánál a Ferenc-rendiek XIV. századi alapok köré 1630-ban emelt temploma állt, nagyjából már a ma is látható formában (déli oldalán kolostorépülettel), a jobbágyság és kisebb számban a polgárság lakta belterülettől

*Legszűkebb sikátorunk helyét jelzi a régi fényképen a középen látható kerek tornyos sarokház a Fő tér északi oldalának nyugatra néző sarkában, a Kőszegi utca indulásánál.
(Az eredeti lap a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon látható)*

elkülönülten, a falakon kívül. Vele szemben valaha természetes kaputorony állt két szárnyépülettel, melyek közül az északi szárny a mai Savaria tér irányában húzódott. A középkori kapuépítmény déli szárnyának maradványain állt később az ispotály tömbje. Ennek helyére épült a XVIII. század derekán a herceg Batthyány fogadó, amely ma Pannónia-ház néven ismeretes, és vendéglőnek ad helyet a mai napig. Jelképe lehetne az

épületnek a későbbi, XIX. századi építkezések során a tömb belső oldalán talált, elefántcsontból faragott Bacchus-szobrocska, amelyet ma a Nemzeti Múzeum őriz. A városmagtól nyugatra a győri püspökség elhanyagolt birtoka helyezkedett el árokkal körülvett, omladozó középkori várával egy dombszerű magaslaton (ennek lankáira a Kiskar utca enyhe lejtése emlékeztet ma is, de a Nagykar, a Karicsa ugyanígy lankája volt a várdombnak nyugati irányban lejtve). Az egész települést mindössze néhány utca alkotta, amelyek az 'Öreg város Piacza', a mai Fő tér köré csoportosultak, amelyre a XVII. században még kiterjedt a Gyöngyös utca név. A XVIII. században pedig a várostól keletre, Szentmárton települést a városkapuval összekötő útszakasz – ma a Borostyánkő áruháztól a Király utca sarkán álló volt Legáth házig – szintén e Gyöngyös utca nevet kapta. A mai Aréna utca neve Klastromnál való utca volt A (*Károly*) Király utca helyén ekkor még a várfal és a vizesárok húzódott. A piactér túlsó végénél induló Kőszegi utca a Föl utca nevet viselte, a Kossuth Lajos utcát Forró utcának hívták, a Széchenyi utca előbb a Várközjáró, majd az Uri utca nevet kapta, a Belsikátor neve pedig eredetileg Forgó volt. Több sikátoron át volt elérhető a városmag, a piactér. Ilyet találhatunk ma is: déli irányban indul a házsor közepén a Külsikátor. Egy másik pedig egy tengelyben állt a várkaputól induló Uri utca északi házsorával, és egészen a keleti várfalig húzódott (ma Király utca), mindvégig párhuzamot tartva a piactér túlsó, déli házsorával. Indulásának pontos helyét a volt városi bérház hatalmas tömbje és a mellette álló kétemeletes ház (TIT) közé szoruló aprócska üzlet felett láthatjuk ma is.

Tekintsük át a teljes történelmi városmag utcáinak elhelyezkedését, eredeti elnevezéseit, most már összegezve, minthogy az utcanéveket korábban bemutató hivatalos kiadvány többnyire az adott utcáknak éppen legkorábbi, XVI–XVII. századi, eredeti nevére nem tér ki, hanem csak a XIX. század második felében használatban volt megnevezésekkel kezdődően sorolja fel a neveket. Márpedig, minthogy a tervek szerint a közeljövőben utcanévtáblákat kiegészítő feliratokon városunk korai állapotainak akarunk emléket állítani, úgy célszerű a 200–300 évvel korábbi, eredeti változat megjelölése egységesen a szóban forgó táblákon. (Érdemtelen volna például az Aréna utca esetében az 1857 utáni Szőkeföldi, Fürdő, Brenner János, Szabó Dezső, Derkovits Gyula utcanéveket együtt, vagy ezek akármelyikét külön megneveznünk, főleg az eredeti »Klastromnál való utca« név mellőzéseivel, amint az az utcanévek feldolgozásának korábbi gyakorlatában kialakult).

A teljesebb áttekintés összeállításához javarészt Horváth Tibor Antal kutatásainak eredményeit vettem figyelembe, amelyek összegezése két évvel az említett utcaismertető előtt jelent meg, szintén a Feiszt György által szerkesztett kiadványsorozatban.¹

Fő tér: Gyöngyös utca, így nevezték már a XIV. században. Később, amikor a városfal elveszítette funkcionális súlyát, kiterjedt a név a mai Szent Márton utca kezdeti szakaszára is, akár a XX. század első felében, amikor mindkét szakaszt Erzsébet királyné utcának nevezték. Valójában *nem csupán a tér keleti részét hívták így, amint e téves adat ma közismert, hanem a teljes hosszanti, északi és déli oldali házsort, egészen a Gyöngyös patakig, ám az említett utcajegyzék egyáltalán nem említi a Gyöngyös utcának ez utóbbi szakaszát sem. Abban csupán a Fő tér keleti részéről van szó, pedig például az Elegancia-*

1 Horváth Tibor Antal munkája szintén az ACTA SAVARIENSIA könyvsorozat köteteként jelent meg *Szombathely a XV–XVIII. században* címmel. (Szombathely M.J.V. és a Panniculus Régiségtani Egylet kiadása, Szombathely, 1993., 8. számú kiadvány, a sorozatot szerkesztette Feiszt György.)

házat, amelynek címe Erzsébet királyné utca 1. volt, vagy a Bejczy István utcai sarkot, amely alig 25 méterre áll a tér nyugati házsorától, nyilván nem nevezhetjük a Fő tér keleti részének.

Mivel régi kiadványokban lehet találkozni például az Erzsébet királyné utca 55. címmel, joggal feltételezhettem, hogy a tér nevét a megjelöltnél sokkal többnek, a jelenlegi házsoroknál is többnek kellett viselnie, minthogy ezek körben ma csupán 45 házat számlálnak összesen. E gyanúm alapján vizsgálódtam, és a következőkre jutottam: valójában a mai Fő tér nyugati oldala viselte csak a Horváth Boldizsár tér nevet (ám csak 1886-tól 1928-ig, majd neve Szentháromság tér lett), mindössze 18 ház, a mai Kossuth Lajos utcától a Széchenyi utcáig, folyamatosan számozva 1-től 14-ig, majd a tér »piazzetta«-szerű részének északi oldalán folytatódott a Szegedy háztól a mai Kőszegi utcáig további 4 házzal, és így a 18-as számmal véget is ért a Horváth Boldizsár tér, amely tehát a Fő tér keresztirányú (észak-déli) traktusát jelentette. Az Erzsébet királyné utca számozása viszont így alakult: a páratlan számok az északi oldalon, a városi bérháztól (a későbbi Elegancia-ház) indultak (1. sz.), és egészen a püspöki malomig, a Gyöngyös patak keleti partjáig húzódtak (az 55. számig), a páros házsámok pedig a déli oldalon álltak a mai Bejczy István utcai sarokkal kezdődően (2. szám) egészen a mai Hunyadi utca indulásáig, egy vonalban a mai Wesselényi utcával.

Mindezt azért írtam le ilyen részletességgel és pontossággal, mert **ez idáig senki nem tárta fel**, vagy ez elkerülte figyelmünket, hiszen ismerőseim, akik pedig helytörténeti érdeklődésű régi polgárai városunknak, találgatták és kérdezték tőlem korábban: vajon pontosan a Fő térnek melyik része lehetett az Erzsébet királyné utca, és melyik a Horváth Boldizsár tér? Nem volt nehéz feladvány, csupán eddig egyszerűen nem foglalkoztam vele, minthogy kutatásaimat egészen más, eddig nem vizsgált, így hiánypótló területeken végeztem (mellőzve azokat a helytörténeti témaköröket, amelyekkel kapcsolatosan korábbi kutatók már több alkalommal publikáltak).

Tehát: a **Szent Márton utca** eleje is (ma a Király utcától a Wesselényi utcáig) a **Gyöngyös utca** része volt.

Aréna utca: Klastromnál való utca. Mint már említettem, a hivatalos utcaismertető éppen ezt az eredeti elnevezést nem közli.

Kőszegi utca: Föl utca

Szily János utca: Kám utca. Megtévesztő a korábbi megfogalmazás: „Szombathely egyik legrégebbi utcája. 1896-ig Kámon utcának hívták”, mert ez pontosan azt jelenti, hogy a Kámon utca volt az eredeti név, ám ez nem így van, ugyanis a XVII. században Kám (illetve Vár) utcának hívták (1612).

A Fő tér déli oldalának közepén induló átjáró: **Külsikátor** (ma is ez a neve).

A Fő tér nyugati oldalán található átjáró, ma **Belsikátor: Forgó** (a »Forgó köz«-jöhét még szóba).

Emléket lehetne állítani a **már említett harmadik sikátornak** is, amely a volt városi bérház és a mai TIT épülete között húzódott. Ennek **maradványa ma is látható** a két épület közé ékelődő aprócska üzlet felett, amint azt egy fotón már be is mutattam. Ez a sikátor eredetileg a keleti várfalhoz, vagyis a jelenlegi Király utcáig vezetett, és a *Fő tér déli oldalával tartott pontos párhuzamot*, így majdnem a mai Kisfaludy utcával szemben érte el a keleti városfalat (a mai Király utca vonalánál), amelyen itt feltehetően kisebb kapu nyílt. Az elmúlt fél évszázad városunkkal foglalkozó helytörténeti írásaiból e tény teljesen kimaradt. Jelen vázlatomban azért teszek említést róla, hogy lehetőség szerint emléket

állítsunk neki, mert félő, hogy valaha volt létezésének ténye lassanként teljesen homályba fog veszni.

Széchenyi utca: Várközjáró utca (a hivatalos utcajegyzék szerint régi neve Uri utca volt, ám ha eltekintünk más esetekben is a köztes elnevezések említésétől – lásd a bevezető sorokban az Aréna utca példáját –, akkor itt is ennek az ismert legrégebbi elnevezésnek a szerepeltetése a helyes).

Hefele Menyhért utca: Várhajáró utca volt a XVII. században, ám később déli végét beépítették a Forró (Kossuth Lajos) utcára. Csak 1924 után, az új postaépület elkészülte után vált ismét átjárhatóvá (a többször idézett könyv csak az 1950-es években használt Rózsa Richárd utcanév-változatot említi).

Kossuth Lajos utca: Forró utca, már 1611-ben, korábbi névről nem tudunk.

Bejczy István utca: központi elhelyezkedéséhez képest új utcának számít. A XIX. század közepéig még a mai Kossuth Lajos utca és a Fő tér déli oldali házsora, egyetlen kiszögeléstartól eltekintve szinte folyamatos volt. E kis kiugrónál, a mai Bejczy utca keleti oldalának északi, Fő téri végénél mindössze egy síkator engedett átjárást a Hosszú utcára (a mai Thököly Imre utcára). A XIX. század második felében, mikor a korábbi síkator egy lakóház lebontásával utcává nyitották, a **Borpiac** nevet viselte (1857-től). Későbbi nevei: Mészárszék utca (1880-tól), Bazár utca (1925-től), majd Szcenczy Ferenc, volt püspökünk nevét viselte 1928-tól 1956-ig, amikor mai nevét kapta.

Régi térképek (1895, 1904, stb.) jelölései szerint az Óvoda utca a mai Batthyány tértől nem csupán a Tököly Imre utcáig tartott – mint azt az utcajegyzék állítja –, hanem egészen a mai Kossuth Lajos utcáig, vagyis a Bejczy utcát is magába foglalta, a jelek szerint feltehetően 1873-tól 1925-ig!

Berzsenyi Dániel tér: Megye tér (ezt megelőzően Vár előtti piac volt a neve, ezt azonban nem tekinthetjük a tér hivatalos elnevezésének).

Kiskar utca: Kiskar, már a XVII. századtól (1613). Korábbi neve nem ismeretes.

Thököly Imre utca: Hosszú utca

Petőfi Sándor utca: neve eredetileg Új utca volt. A *provizórikus elnevezéseket* azonban nem kezelhetjük hivatalos utcanévként, így jelen esetben se vesszük figyelembe. Ezért ajánlott helyette az 1896-tól használt **Faludi Ferenc(z) utca** név említése. (Vigyázat: helytörténeti írásainkban, dokumentumainkban több esetben hibásan szerepel a XVIII. századi, vasi kötődésű tudós jezsuita költő, műfordító vezetékneve, végén tévesen ipszilonnal!). – A további, később keletkezett, de a városmaghoz tartozó utcák régebbi elnevezése tekintetében az említett kiadvány adatai szerint célszerű haladni.

Munkánknak egy későbbi ütemében fontos lehet megemlékeznünk a belváros egyes részeiről, a volt önálló apró településeknek is emléket állítani. Ilyenek például:

Szentmárton: a XVI. században még Újfalun néven említik (1579).

Kál, a Nagy-Karicsa mint település korábbi neve

Karicsa: a Nagykár-ból (Nagy-Karicsa) és a későbbi Kiskar-ból (Kis-Karicsa) állt.

Perint (ma részben az Óperint utca), amely déli oldalán magába foglalta a mai Szabadságharcos utcától és a Körmenydi útnak a folyót éppen csak elérő első szakaszától határolt, továbbá a mai Mátyás király utcától a Perint patakig elterülő háromszöget.

Tizenháromváros: A Szelestey László utca elején helyezkedett el, a mai Március 15-e tér délkeleti sarkában. A rövidke utcának mindössze északi oldala tartozott a városrészhez, továbbá az e tömbnek északi oldalán álló néhány lakóház a mai Honvéd utca elején, meg a

velük szemben álló két épület. Összesen pontosan 13 házból állt e sajátos városrész. A mai Szelestey László utca északi oldala régen kevésbé távolodott el a tértől, mint ma: első háza mindjárt a déli oldal második házával szemben helyezkedett el (szerény méretű földszintes házakról van szó!). Ennek az északi házsornak elbontásával összefüggésben eltűnt a Honvéd utca elejéről az a két régi ház is, amelyek ennek az utcának a déli oldalát indították.

A városka hosszabbik kiterjedése az említett keleti, Gyöngyös utcai kaputól (a mai Király utca páros, keleti oldalával nagyjából egyező vonalban állt) a Nagykaricsai kapuig (ma Weöres Sándor szobra található e hely közelében), kelet–nyugati irányban alig 470 öl, 900 méter volt.

*A Tizenháromvárossal szemben sorakozó házak, a mai Szelestey utca volt déli házsora. A 60-as évek közepén még álltak a közvilágítás gáz- és olajkandeláberei az utcákon, a modern ostorlámpák alatt!
(Fotó a szerző gyűjteményéből)*

A lakosságot a XVIII. század elején pestis tizedelte, lakóterét tűzvészek szűkítették le időnként. A városnak, amíg falai álltak, öt kapuja volt: keleten a Gyöngyös utcai, északon a Föl utcai és a Kám utcai, nyugaton a Karicsai és a Forró utcai kapu állt, míg a déli városfal, a gyalogos kijáróktól eltekintve zárt volt. A nagyon rossz állapotú külső várfalakat, amelyek az egész lakott területet körbefogták, a XVIII. század utolsó harmadára teljesen elbontották, míg a győri püspökséghez tartozó kővárát vizesárkával együtt az 1777-ben induló új egyházmegyei építkezések első mozzanataként számolták fel. A kerekvárat, amely két magas emeletének égbe törő és széles tömegével a városképet uralta (magassága a természetes Boldogasszony-templom tetőgerincéig magasodott, és ezért Szombathely várát „égig érő”-

ként emlegették az utazók. A tekintélyes építményt a székesegyházzal kapcsolatos munkálatok kezdetekor bontották el, mert déli ívének helyére nyúlik be a hatalmas templomépület szentélyének félköríve, a Szent Mihály- (Madonna-) kápolna egésze, sőt még a kereszthajó északi ágában a Szent Márton-oltár is.

A szerény, fonott, másutt döngölt (helyenként egyszerű palánk) fallal bekerített tulajdonképpeni középkori városkát közvetlen közelségében, de attól elkülönülten apró települések, uradalmak, birtokok láncolata vette körül három oldalon. Keleten Szentmárton, mellette, a várostól délre Szőke földé (még délebbre Szöllös) és Komárom földé terült el.

*Szentmárton képe a ferences templom tornyából nézve, egy múlt század eleji képeslapon, előtérben a Gyöngyös utca két keleti saroképülete, a mai Borostyánkő áruház vonalában.
(A fotót Molnár József magángyűjteményéből közöljük)*

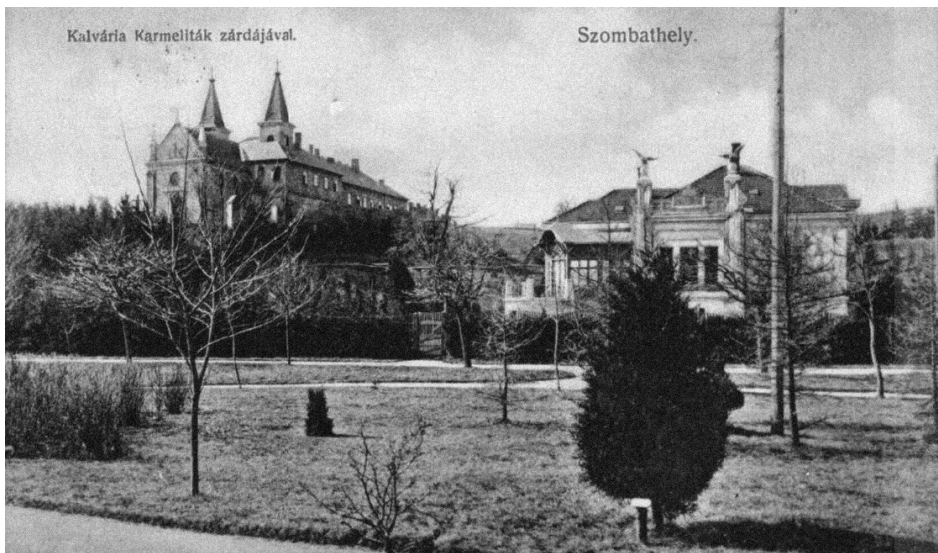
A városmagtól nyugatra a püspökség várfala és a Perint patak között Kál helyezkedett el. Ennek északi fele alkotta később a Karicsát, amelynek fő utcája a püspöki sörháztól a karicsai kapuig, a Perint hídjáig húzódott. (A sörház nem azonos a maival, hiszen ezt Vojta Donát építette a XIX. század elején. Az eredeti épületek a mai sörház udvarának helyén álltak, kevéssel beljebb a püspökség várfalaitól.) Ez a kis település az MMEK építésének kezdetéig (1980) létezett. Ettől délre a Perint nevű falucska állt, amelyet nem csak a mai Óperint utca, hanem az attól még délebbre elterülő háromszög alakú terület is alkotta, amelyet ma a folyó és a Körmendi út eleje határolja. Része volt Perint településnek a mai Mátyás király utca vonalától a patakig húzódó, szintén háromszög formájú terület is.

- 2 Tanulmányomban az elterjedtebb Savaria változat helyett azért használok a Sabaria formát, mert ezzel idézni akarom a tudós archeológus Schoenvisner István megnevezési, névhasználati gyakorlatát, aki munkáiban városunk ókori nevét következetesen ebben a változatban alkalmazta.

A városkától északra beépítetlenebb terület állt: ezen az oldalon kissé távolabb húzódott az elő-település, Kámon.

Az északi városkapunál, a mostani domonkos zárda közelében, ahol már az ókorban is kapu állt, egy diadalív-szerű építmény magasodott valaha, ettől északra pedig Sabaria egyik »elővárosa« terült el a falakon kívül.²

A XVIII. században az ókor egyes falmaradványai még megtalálhatók voltak szerte az imént felsorolt környékeken, noha már a XVII. században, amikor a szegényes, sokszor

A Gizella-lak a Kálvária-domb alján, mellette az ókori amfiteátrum falmaradványai láthatók a XX. század elején készült fotón (a képeslap magángyűjteményi példány).

fából rótt lakóházakat kőépületek váltották fel, a középkorban Stein am Anger, a »kő a pusztában« városnévben jelölt hatalmas mennyiségű, felszín felett maradt kőépítmény nagy részét lebontották, széthordták és beépítették a városlakók a század folyamán készült lakóházakba. Ám Géfin Gyula, Lábos Ferenc főjegyző első püspökünket köszöntő versét idézve, arról tesz említést, hogy 1777-ben még „a városka utcáin mindenütt láthatók oszlopok, szobrok töredékei, hatalmas épületek maradványai”!³ Megemlítem, hogy például a Kálvária-domb lábánál az amfiteátrum falainak egy jelentős részlete még 1900 körül is láthatóan kiemelkedett a talajból a házior első villája mellett, amint korabeli fotók bizonyítják.

A folyamatosan felszínre kerülő emlékek anyag topográfiájának tanúskodása szerint Sabaria kiterjedése sokkal nagyobb, meglehet közel nyolcszor akkora volt, mint az új püspökség építkezéseinek kezdetekor felette elhelyezkedő városkáé. Ennek értelmezésével

3 Erről Géfin Gyula tanulmányában olvashatunk a *Szombathely* című kötetben (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1961, p.: 32.)

valószínűsíthető, hogy Sabaria területével közel azonos méretét Szombathely csak a XX. század derekán érhetette el. Ám még később is sok csupasz terület húzódott az ókori belvárosnak föld mélyében nyugvó maradványai felett.

A középkori városfaltól másfél-két kilométernyi távolságban találhatók körös-körül ma is a föld gyomrában ókori épületmaradványok, többnyire a fazekasság gazdag emlékanyagának törmelékeivel. Keleten a vasúti síneken túli területekig, északon a rohonci vasút nyomvonala környékéig, nyugaton a Kálvária domb térségéig húzódva (természetesen helyileg nem tökéletes átfedéssel) ma is a felszín alatt szunnyadnak a város ókori kiterjedésének és építészeti

*Szombathely kiterjedése 1760 körül, balra Szentmártonnal, jobb szélén a Perint patak.
(A város térképe az 1760-as évekből)*

dicsőségének néma tanúi. Szombathelynek még ma is vannak szép számmal olyan beépítetlen területei, amelyek alatt Sabaria maradványai pihennek.

Ma már elképzelhetetlen a tárgyi emlékeknek az a gazdagsága, amely Szily püspök működése után felszínre került. Miután a püspök által erőteljesen indított érdeklődés már az 1780-as évektől a város ókori valója felé irányította a helybeliek figyelmét, lelkes gyűjtők tárták fel a következő század elején a rendkívül gazdag iparművészeti leletanyagot.

1823-ban a Tudományos Gyűjtemény XI. kötete ad számot Farkas László táblabíró káprázatos gyűjteményének teljes leltáráról, abból az alkalomból, hogy hazánk nádor-ispánja

4 Az 1802-ben létrejött Magyar Nemzeti Múzeum időrendben Európa harmadik nemzeti múzeuma. A bőkezű adakozásokból, majd vásárlásokból összeállt gyűjteményeket először az egykori pesti pálos kolostorban, majd a napóleoni háború után a régi egyetem épületében helyezték el. A múzeum új, önálló épületének felállítására az 1832–36-os országgyűlés ajánlotta meg a szükséges összeget. Az építkezés 1837 és 1847 között folyt, Pollack Mihály tervei szerint.

(József Antal főherceg, József nádor) a teljes anyagot megvásárolta a Nemzeti Múzeum számára.⁴

1829-ben pedig a tudományos folyóiratnak egy további, immár Vörösmarty Mihály szerkesztette példánya bemutatja a herceg Batthyány Fülöp által a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott római régiségeket, hasonló részletességgel.

Anton Tischler a maga korában rendkívül ritka, **diaporámás szerkesztésű** (diagonális halszemoptikus rögzítéssel rokon ábrázolású) városképén frontálisan elhelyezve, egymás mellett szerepelteti a városra elvileg keletről tekintő ábrázoláson az említett három torony környékét a városszerkezet három központjának egymás mellé forgatásával: balra Szentmárton település, középen a tulajdonképpeni polgárváros jelenik meg a ferences templommal az aránytalanul nagy méretben megjelenített óratorony társaságában, a jobb oldalon pedig az új egyházmegyei központot láthatjuk a püspöki palota udvarán álló Boldogasszony plébániatemplommal (erősen balra tolva valóságos helyzetéhez képest), tőle jobbra még a kerekvár képe is megjelenik (szintén balra elmozdítva jelentős mértékben). A kép jobb felső sarkában a Kálvária-templomot láthatjuk. E képszerkesztés eredményeképpen egyváltásúan láthatjuk a két szélén Szentmárton központját és az új egyházmegyei központot, amelyek a valóságban éppen egymással szemben helyezkednek el. Ez az ábrázolás a város kiépítettségét 1790 körüli állapotában jeleníti meg, közvetlenül az új székesegyházzal kapcsolatos munkálatok kezdete előtt. (A metszet a szerző tulajdona.)

E két lajstrom minden feltárható falmaradványnál ékeesebb bizonyítéka annak, hogy Szavaria igen tekintélyes, magas kultúrájú fővárosa volt Felső-Pannóniának, fényűző életmódja a birodalom bármely más fővárosának pompájával versenyre kelhetett.⁵

Most pedig térjünk vissza a város újkori megjelenésére. A városépítés története egy határozott kelet–nyugati tengelyre sorakoztatja fel a település három kiemelkedő épületét,

5 *Tudományos Gyűjtemény*, 1823, XI. kötet, Pesten, Trattner János Tamás kiadása, p.: 3–18.), Haliczky Antal közlése, illetve: *Tudományos Gyűjtemény*, 1829, 13. évfolyam, III. kötet, Pest, Trattner és Károlyi kiadása, szerk.: Vörösmarty Mihály, p.: 3–66. Bitnitz Lajos közlése. E két gyűjtemény hihetetlen gazdagságát jól mutatja az alábbi példa: a 158 tételből álló 1823-as közlésben nem kevésszer egy-egy tétel alatt ilyen leletmenyiség szerepel: 12 darab karperec; hat egész üveg (urna), hamvveder; hét kétfülű üveg ámpolna; huszoneköt darab különböző (sic!) formájú nagybottska üvegek, stb. A tételek az apró kis fibulától a hatalmas, faragott, feliratos kőtábláig mindent magukba foglaltak, amit csak képes maga után hagyni egy letűnt civilizáció. Mindezek az első feltárások eredeti sértetlenségében, teljességében, minthogy maga az éppen Szily püspöknek dolgozó Schoenvisner, a korszak legnagyobb régésze, archeológus professzora éppen Szombathelyen nem végzett ásásokat egyáltalán. Városunkkal kapcsolatos munkássága a várostörténet teljes megrajzolásában merült ki.

és a XVIII. század végéig három hatalmas templomtorony határozza meg Szombathely képét. Keleten, a városon kívül a Domonkos rendiek Szent Márton-temploma, a városfal keleti kapujánál a ferences rendház templomának ékes tornya, a városmagtól nyugatra pedig a Boldogasszony plébániatemplom égbetörő tornya sorakozik e tengely mentén, melynek éppen közepén helyezkedik el a ferences templom (a távolban pedig a karmelita kolostor tornyai emelkednek a Kálvária-domb tetején, negyedikként társulva az összképhez). E tengely hosszú időkre meghatározta a belváros városszerkezete alakulásának irányultságát: az új, kiterjedtebb belváros szerkezetét meghatározó legfőbb újabb tengelyek a XIX. század végének városfejlesztési fellendülése során szintén ebben a kelet-nyugati elrendezésben épültek ki (a mai Széll Kálmán utca, Szelestey László utca).

A XVIII. század hetvenes éveiben Mária Terézia királynő a magyarországi egyházszerkezet megerősítésére több új püspökséget hoz létre az ország területén, ezek közül az egyik a Szombathelyi Egyházmegye, amelyet 1777 februárjában alapít. A királynőnek e döntése mögött számadatokat kell látnunk: a szándék érlelődésekor negyven esztendővel vagyunk egy nagy egyházi esemény előtt: alig 40 év választja el ezt az időpontot a Sabariában született tours-i Szent Márton születésének 1500. évfordulójától. Tudjuk, hogy Márton személye az egyik legnépszerűbb a szentek körében, tiszteletét mindenkor hagyományosan kiemelten ápolta a város. Negyven év elegendő egy olyan város, egyházi központ felépítéséhez, amely méltó keretet adhat a kereszténységnek e világraszóló eseményére való megemlékezéséhez.

A gondolat annak szimbolikáját tartalmazza ugyanakkor, hogy a város antikvitásának hagyományápolása a kereszténység megerősödésének tényével gazdagodva jelenik meg. Erre kitűnő alkalmat kínál a klasszicizmus éppen ezekben az évtizedekben életre keltett legújabb hulláma is. Nem véletlen tehát, hogy első püspökünk nagy ívű terveinek megvalósításában Hefele Menyhértre osztja ki a főszerepet, aki a térségben legmarkánsabb és élenjáró megfogalmazója volt mind építészetben, mind iparművészetben ennek az új művészeti stílusnak.

Az ezzel kapcsolatos városépítő fellendülés első jeleiként a tervezett új városközpontban már 1773-ban megépült a ferences rend gimnáziumának takaros épülete, amely ma a Smidt Múzeumnak ad otthont. Időben közvetlenül ez után, helyileg egészen közel hozzá, sarkosan szemben vele, a teret déli oldalán lezárva felépítik a megyeháza tekintélyes épületét, amely eredetileg azonban szintén egyemeletes volt csupán (1774–76).

A királynő a megfelelő embert is megtalálja a városépítéshez felsőszopori Szily János, győri örkanonok személyében, ő kerül az új egyházmegye élére. Első püspökünk abban az esztendőben, Szent István napján vonul be városunkba helyét elfoglalni lelkes ünneplés közepette.

Szily püspök a Győri egyházmegyeről leválasztott ingatlanon álló romos várba tartozik beköltözni. A kerekvár alig lakható első emeleti szobáit foglalja el (az ehhez tapadó lakótorony hasznos alapterülete 8,5 x 8,5 méter mindössze), míg a XVIII. század első felében épült második emelet, elhanyagoltsága és az örökös beázások miatt eddigre máris használhatatlan. A püspök lakhatásának körülményei kezdetben olyan mostohák, hogy ingóságainak legjavát évekkal később, új palotájának elkészültekor tudja csak áttelepíteni Győrből.

Szily hatalmas munkába kezd, munkabírása korlátlan, elképzelései határozottak és szándékaiban halála napjáig megingathatatlan. Nagy intelligenciájú, itáliai iskolázottságú

férfiú volt, aki egyházszervezői munkásságán túlmenően minden kapcsolódó terület arányos fejlesztésére odafigyelt: a lelki, szellemi és művészeti képzés terén egyaránt tesz hathatós lépéseket. Kiemelt gondot fordít a nagy ívű tervek megvalósításához szükséges tudós tanerő megteremtésére: tudós papok telepednek le városunkban, és munkásságuk eredményeül Szily János püspök iskoláinak híre még a mai országhatárokon túli területekről is ide vonzza a tanulni vágyó ifjakat. Szervező munkájának híre hamar elterjed, és néhány év leforgása alatt Szombathely igazi szellemi központtá, műhelyé alakul. Mindezekkel párhuzamosan széles építőmunkába kezd. E szervezőerőnek köszönhetjük városunk igazi polgárvárossá fejlődését az építkezésekkel összefüggésben. A munkalehetőség hírére iparosemberek sokasága telepedik le Szombathelyen, új, erős polgári réteget hozva létre.

Városépítő, egyházi központ-építő tervei megvalósításához a püspök szerény anyagi lehetőségeivel dacolva a régió legjelesebb mestereit, művészeit igyekszik foglalkoztatni. Ebbéli sikereinek gyümölcse mindannyiunk öröksége. Városunk első püspöke elkötelezett híve a klasszicizmusnak, alapos ismeretanyag birtokában pontos elképzelései vannak a kiépítendő egyházmegyei központ megjelenítésére: a Közép-Európában ekkor kibontakozó neoklasszicizmus formanyelvén kívánja megszólaltatni városát. E nagy vállalkozás számára mindenekelőtt Melchior Hefelét nyeri meg, akinek egész addigi életműve hitet tesz ennek az ízlésvilágnak a következetes képviselése mellett.

A továbbiak során pedig, eleget téve az őt lelkesen ünnepelve fogadó polgárság által megfogalmazott óhajnak, lehetőségei szerint a legmagasabb szinten ápolja és bemutatja az ókori város, Sabaria jelentőségét. Ebbéli igyekezetéhez a korszak legjelesebb történész tudását, a korszerű, és mindmáig érvényes magyar régészeti kutatások megteremtőjét, Schoenvisner Istvánt bízta meg Sabaria bemutatásával.⁶

Amint megszületett az egyházmegye alapításának szándéka, Szily János már az 1777-es év derekán felvette a kapcsolatot Hefele Menyhérttel, aki augusztus elején látogat Szombathelyre, és három hét után már meg is kötik a szerződést, amely a szeminárium és a püspöki palota tervezési munkáira szóló megbízás feltételeit fogalmazza meg, ugyanakkor Szily máris jelzi egy jelentős méretű székesegyház megépítésére vonatkozó szándékát. Az építőművész október hó folyamán felméri a helyszínt és meghatározza az első két épület pontos elhelyezkedését, amiből messzenemő következtetéseket lehet levonni, elsősorban arra vonatkozóan, hogy Hefele már ekkor biztos volt a majdani székesegyház későbbi elhelyezésében is, ezzel számolva jelölte ki az első két épületet, noha a püspök két másik megoldás valamelyikét részesítette volna előnyben székesegyháza számára.⁷

Mindezekről és az egyházmegye teljes kiépítéséről egy újabb részletes tanulmányban lesz mód teljes képet alkotni.

- 6 Szily János püspök megrendelésére Schoenvisner István elkészítette Szombathely történetének teljes feltárását. Schoenvisner korának legjelesebb hazai régésze, a modern régészet megteremtője, akinek módszereit a mai napig követik a kutatómunka technikai megoldásaiban. Miközben feltárta Aquincumot, elkészítette az említett munkát városunkról, megteremtve ezzel az első városmonográfiát. A kötetet gazdag rézmetszetes képanyag kíséri, amely bemutatja az ókori város gazdagságát legjelesebben képviselő faragott épületrészleteket, feliratos kőtáblákat, szobortörödékeket. A metszetek Jakob Schmutzer rézmetsző akadémiájából kerültek ki. Ennek az akadémiának volt rajz- és építészettörténet tanára Melchior Hefele. Anton Tischler (1721–1780) tanulmányunkban bemutatott metszete is Schoenvisner István könyvében jelent meg. (ANTIQUITATUM ET HISTORIAE SABARIENSIS AB ORIGINE USQUE AD PRAESENS TEMPUS LIBRI NOVENI, azaz: Sabária történetének és régiségeinek kilenc könyve a kezdetektől a jelen korig. Pest, 1791, Trattner Mátyás, p.: 1., fejlődészerű elhelyezésben)
- 7 Szily János életútját és munkásságát legrészletesebben dr. Géfin Gyula mutatja be (A szombathelyi egyházmegye 1–3. kötet, Szombathely, 1929, a szerző kiadása)